

Сподіваюся, наведені міркування, принаймні, дають підставу до конструктивного критичного обговорювання.

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 398 с.
2. Вихованець І.Р. Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 3 – 10.
3. Пчелінцева О.Е. Аспектуальні властивості українського віддієслівного іменника зі значенням дії. *Мовознавчий вісник: Зб. наук. праць Черкаського нац. ун-ту ім. Б. Хмельницького*. Черкаси, 2018. Вип. 24 – 25. С. 42 – 53.

Olha Kocherga

SEMANTIC GAPS IN THE DESCRIPTION OF PROCESS CONCEPTS

Errors in the usage of the names of spontaneous and induced processes, wrong verbal nouns associated with finished and unfinished processes, misuse of verbal adjectives describing active and passive properties are considered. Derivation chains are shown for most frequently misused words.

К e y w o r d s : verbs denoting process names, spontaneous processes; induced processes, verbal nouns, verbal adjectives.

УДК 811.161.2'373.46-116.3:57

М.І. КУХАРЧИШИН
м. Львів, Україна

МІЖГАЛУЗЕВА ТЕРМІНОЛОГІЧНА КОРЕЛЯЦІЯ У ПРОЦЕСІ ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

У статті проаналізовано транстермінологізацію як наслідок взаємодії терміносистем наукових галузей на концептуальному рівні. На прикладі теорії еволюції Ч. Дарвіна розглянуто вплив біологічної термінології на терміносистеми гуманітарних наук.

Ключові слова: транстермінологізація, біологічна терміносистема, еволюційна теорія.

Терміносистеми наукових галузей, перебуваючи у невпинній еволюції, не лише вдосконалюють власні методи дослідження, а й застосовують надбання інших наукових сфер. Тому спостерігаємо активний міжсистемний обмін термінами. Міжгалузеву термінологічну кореляцію яскраво демонструє процес транстермінологізації.

Дослідження одиниць, що виникли внаслідок транстермінологізації, є актуальним для лінгвістичної науки, оскільки поглиблює розуміння специфіки системної організації галузевих терміносистем і лексичної системи мови загалом.

© М.І. КУХАРЧИШИН, 2019

Тому за мету статті ставимо висвітлення термінологічної кореляції між біологією (як наукою природничого напрямку) та гуманітарними дисциплінами.

В українському мовознавстві міжсистемній взаємодії термінів присвятили праці А.М. Безпаленко, І.В. Гошовська, А.В. Грицьків, Ю.А. Зацний, Н.Ф. Непийвода, Г.А. Сергєєва та ін.

Використання «готового» терміна певної науки – це найбільш оперативний і наочний спосіб термінотворення. Та міжгалузева взаємодія не обмежується міграцією лише окремих термінів. Досить часто з однієї науки в іншу мігрує цілий термінологічний блок із центральним, стрижневим елементом. Маємо на увазі взаємодію терміносистем наукових галузей на концептуальному рівні, коли загальне трактування певного наукового поняття переноситься на уявлення про поняття іншої наукової галузі, стає методом опису нового досліджуваного об'єкта. Внаслідок міжгалузевої термінологічної кореляції на перетині наук утворюється асоціативне поле.

Біологія як наука, багата на евристичні ідеї та фундаментальні відкриття, стала термінологічним донором для багатьох наукових галузей. Адже, починаючи з ХІХ ст., природничі науки починають розвиватись із небаченою до того швидкістю. Свого часу І.Я. Франко про масштабний розмах природничих наук, і біології зокрема, писав: «Демократична, людова історія зискує новішими часами нову сильну підпору, якої не мали історії попередні, зискує такого союзника, котрий приготує для неї найтривкішу основу. Сей союзник – науки природничі, їх величезний, нечуваний розвиток у другій половині нашого століття не може остати без великого впливу на всі прочі галузі людського знання, а затим і на історію в найширшій значінні того слова» [5, с. 78]. На авансцену суспільного життя виходить біологія – «наука о розвитку, котра стала таким сильним двигачем в природознавстві, перенесена тепер і в історію і, конечно, двигне й її наперед» [5, с. 78].

Розширення й поглиблення досліджень у різних галузях біології, інтенсивне накопичення нових наукових фактів створили сприятливі умови для важливих еволюційних зрушень. Одним із найбільших досягнень наукової думки ХІХ ст. була теорія еволюції Ч. Дарвіна, яка отримала назву *дарвінізм*. Ця теорія є цілісним ученням про історичний розвиток органічного світу, вона «займає центральне місце у великій і різноплановій будівлі сучасної біології» [3, с. 11]. Еволюційна теорія стала одним з «основних чинників ідейного клімату другої половини ХІХ століття. Еволюціонізм як провідний напрям громадської думки того часу спирався на уявлення про єдність законів історії природи та історії людини, про єдність методу природничих і суспільних наук» (ІС, с. 90). А.М. Безпаленко щодо цього пише: «Обіг термінів давно став загальнонауковим, або ж наднауковим. Їх міграція з так званих природничих наук у так звані гуманітарні і *vice versa* стала звичною» [1, с. 32].

Біологія – мовознавство. Під впливом теорії Ч. Дарвіна у мовознавстві з'явився натуралістичний (чи біологічний) напрям, основоположником якого був А. Шлейхер. У рамках натуралізму з'являються праці, які застосовують здобутки біологічних наук для дослідження мови: «Теорія Дарвіна і мовознавство», «Про морфологію мови», «Фізіологія мови», «Життя і ріст мови», «Біологічні основи мови».

Натуралісти трактують мову як біологічне явище, як живий організм. На думку А. Шлейхера, життя мови не відрізняється від життя всіх інших живих організмів, тому теорію Дарвіна науковець екстраполює на пояснення походження і функціонування мов. Таким чином утворюється асоціативне поле **мова – організм**. Учений уважав, що, подібно до розвитку органічного світу з одноклітинних організмів, усі мови світу походять з однієї найпростішої форми. Мовознавець для аналізу використовує такі терміни, як *народження, ріст, розвиток, старіння, смерть*.

Асоціативне поле **еволюційне дерево – родовідне дерево**. У знаменитій теорії Ч. Дарвін довів, що нові види у природі утворюються під впливом рушійних сил еволюції. Коли змінюються умови існування, всередині виду відбувається *дивергенція* – розходження ознак у організмів, що походять від спільних предків, зумовлене пристосуванням до різних умов існування (СУБТ, с. 160). Видоутворення біолог зобразив у вигляді дерева, що наочно показує утворення з вихідного виду не лише нових видів, але й вищих систематичних груп – рядів, родин, родів (рис. 1) і відображає спорідненість і єдність органічного світу.

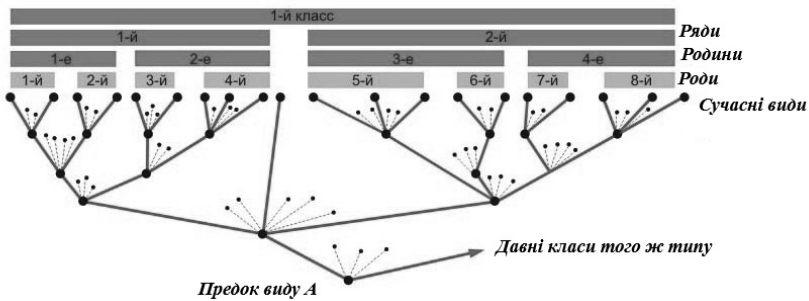

рис. 1

Модель дерева А. Шлейхер використав, створюючи теорію розвитку індоєвропейських мов. Стовбуром цього дерева є єдина індоєвропейська примова, яка в процесі розселення мовців різними територіями розмежувалася на окремі гілки (рис. 2). Учений поділяв мови за аналогією до біологічних систематичних категорій: рід – примова, вид – мова певного етносу, підвид – діалект, різновид – говірка, особина – мовлення окремих людей. Завдяки цьому у мовознавстві з'явилися терміни *примова, мовна сім'я, сім'ї споріднених мов*.

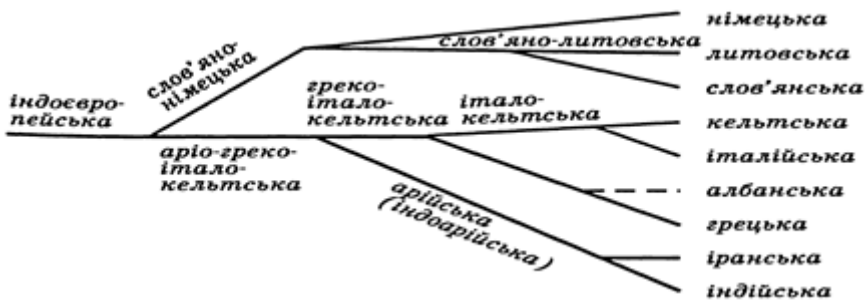

рис. 2

Також лінгвіст застосував відомі в біології закони про *боротьбу за існування* та *природний добір*. **Боротьба за існування** в біології – «сукупність процесів, що спричинюються до відбіркового знищення або усунення від розмноження менш пристосованих до навколишнього середовища організмів, внаслідок чого зберігаються і залишають потомство більш пристосовані організми» (БС, с. 84). На думку А. Шлейхера, мови так само конкурують між собою і в цій конкуренції багато мов витіснено. Цей процес дозволяють відстежити давні пам'ятки писемності, саме вони фіксують мови, що існували колись, а зараз зникли. **Природний добір** – це «процес диференційованого виживання й відтворення організмів у перебігу еволюції» (СУБТ, с. 165). Внаслідок природного відбору виживають і лишають після себе потомство переважно особини з корисними у певних умовах спадковими змінами. Борючись за існування, мови також проходять природний добір. Факторами, що сприяють виживанню мови, є її престиж та чисельність носіїв.

Завдяки біологічному напрямку у мовознавстві закріпився також термін *морфологія*. І.Р. Вихованець щодо цього пише: «Термін *морфологія* у науковому обігу з'явився спочатку для позначення одного з розділів біології, а з XIX ст. його було поширено й у мовознавстві [2, с. 377]. Первісно *морфологія* позначала лише комплексну біологічну науку, що «вивчає форму і внутрішню будову живих організмів, закономірності формоутворення в процесі історичного та індивідуального розвитку» (СУБТ, с. 303). *Морфологія* в лінгвістиці – це «розділ граматики (граматичне вчення про слово), який вивчає внутрішню структуру слова, зокрема в плані утворення форм слів і їх системи, граматичні категорії і способи граматичних значень, а також граматичні класи слів – частини мови» (СЛТ, с. 141).

Біологія – соціологія. Біологічний напрям виник також у соціології. Його головною ознакою є застосування понять і законів біології для аналізу суспільного життя. Як зазначено у «Словнику термінів і понять із соціології»: «Хоча аналогії з органічним світом у соціальних теоріях відомі вже з античності, перенесення законів біології на явища і процеси суспільного життя набуло особливого поширення в другій пол. XIX ст. у зв'язку з успіхами біології (відкриття клітини, закону боротьби за існування і природного відбору та ін.)» (ССТП, с. 34). Зв'язок біології і соціології знайшов відбиття у новій інтегративній науці – біосоціології (чи соціобіології). Біосоціологія виникла завдяки працям професора Е. Вілсона, який стверджував, що в людини, включаючи її мораль, культуру, соціальні інстинкти, не може бути жодних проявів, які суперечили б її біологічній природі. Соціобіологи прагнули досягти синтезу природничих і суспільних наук на засадах дослідження еволюційно біологічних передумов соціальної поведінки людини. Це розглядає низка соціальних теорій.

- *Соціальний дарвінізм* – концепція, що ототожнювала закони суспільного розвитку із біологічними закономірностями природного відбору, боротьби за існування й виживання найбільш пристосованих видів, істот, які встановив Ч. Дарвін. Представники школи використовували закон *боротьби за існування* для пояснення розвитку соціальних процесів за допомогою теорії «природної рівноваги» суспільства. Розгортання еволюційного процесу відбувається через природні конфлікти між соціальними групами, в яких виживають ті, яким

більше поталанило і які відрізняються більш високою адаптацією, що сприяє переходу еволюції суспільства в цілому на новий рівень (ССТП, с. 263).

Порівняймо: *мімікрія* в біології – «подібність одних тварин чи рослин або їхніх органів до інших, або до предметів навколишнього середовища; виникла в процесі еволюції як захисне пристосування організмів, що сприяє виживанню їх у боротьбі за існування» (СУБТ, с. 295). *Мімікрія соціальна* – «1) один із захисних засобів адаптації індивідів чи груп до кризової ситуації суспільства, що дає їм змогу вижити і самозберегтися. Вона притаманна поведінці соціальних суб'єктів у будь-якому суспільстві, на будь-яких фазах життєдіяльності: політичній, економічній, трудовій, родинно-побутовій тощо; 2) безпринципне пристосування індивіда або соціальної групи до навколишнього соціально-політичного середовища, до умов життя заради досягнення будь-яких вигод» (ССТП, с. 178). Здатність індивіда чи групи індивідів пристосовуватись до суспільних умов подібна до вміння тварин чи рослин пристосовуватись до навколишнього середовища. Саме таке порівняння сприяло транстермінологізації терміна *мімікрія*.

- *Органічна школа* – напрям у соціології, який заснував Г. Спенсер. Її представники (П. Лілієнфельд, А. Шеффле, Р. Вормс та ін.) розглядали суспільство за аналогією з біологічним організмом і прагнули пояснити соціальне життя біологічними термінами, виходячи з ідеї єдності еволюційного процесу. Це сприяє виникненню асоціативного поля *суспільство – організм*. За аналогією з живими організмами суспільство структурується: клітини – індивіди, тканини – це природне середовище (клімат, ґрунт), органи – соціальні інститути. Біологічний і соціальний організми, на думку представників школи, схожі у процесах росту, диференціації та інтеграції частин, їх автономії, наявності розподільних і регулятивних систем, відмінність між ними полягає лише в більшій досконалості і складності суспільства. Використовували такі терміни, як *організм, соціальні тканини, органи, соціальні хвороби, соціальна гігієна, розмноження суспільства* тощо.

Порівняймо дефініції терміна *організм*: у біологічному значенні – це біологічна одиниця, яка має специфічні анатомічні і фізіологічні ознаки, для якої характерні упорядкована будова, подразливість, розмноження, ріст, обмін речовин, пристосування до навколишнього середовища; тобто будь-яке живе тіло, істота» (СУБТ, с. 354); у соціологічному – це «конкретне суспільство, що функціонує як цілісність, і в межах якого відбувається відтворення матеріальних засобів існування і самої людини (ССТП, с. 200).

В органічній школі соціології *патологія* це – 1) різні хвороби, які супроводжують розвиток соціального організму і послаблюють його функціонування; 2) людські дії, вчинки, типи поведінки, котрі суспільство розцінює як шкідливі, як такі, що підривають правопорядок і суспільну мораль (напр., злочинність, хуліганство, алкоголізм, наркоманія та ін.) (ССТП, с. 209).

- *Генетична соціологія* – напрям, який займається проблемами походження соціального життя, соціальних інститутів. Значний внесок у розвиток генетичної соціології зробили М.М. Ковалевський, М.С. Грушевський, К.М. Грушевська та ін. *Генетичний* у біології – це той, «який вказує на походження, розвиток» (СУБТ, с. 125). *Атавізмом* у соціології називають «прояв предкових, реліктових форм, критеріїв, особливостей світорозуміння; у

соціальної поведінці сучасних людей – елементів, характерних для первісної людини» (ССТП, с. 27) у біології – «поява ознак пращурів у нащадків тих батьків, у яких вони були відсутні» (СУБТ, с. 66).

Біологія – менеджмент. Еволюційна теорія знаходить попит також у менеджменті – з'являється концепція під назвою «*Організаційний дарвінізм*». Відповідно до цієї концепції, організація для виживання повинна пристосовуватися до змін зовнішнього середовища. Аналогії зі світом живих організмів сприяють утворенню асоціативного поля *організація – організм*. Організація – це система, усі процеси в якій можна порівняти з процесами, що відбуваються у живому організмі. Наприклад, у менеджменті використовують термін *життєвий цикл організації* – сукупність стадій, які проходить організація за період свого життя: народження, дитинство, юність, зрілість, старіння, відродження (БСМ, с. 62). У біології *життєвим циклом* називають «сукупність стадій розвитку організму між певним етапом його життя і тим самим етапом життя організму наступного покоління» (СУБТ, с. 592). Транстермінологізація відбулася на основі семантичних паралелей «сукупність стадій розвитку організму» – «сукупність стадій розвитку організації». Порівняймо також: *зрілість* організму – «стан організму, який досяг повного розвитку і здатний розмножуватися» (СУБТ, с. 212) і *зрілість* організації – стан «збалансованого зростання на основі стійкої структури та чіткого управління» (БСМ, с. 62). Спільними семами є «стан повного розвитку» і «стан збалансованого зростання». Аналогічно утворився термін *життєвий цикл товару*.

Популяційна екологія організацій – концепція, що виникла в роботі М. Ханнана і Дж. Фрімена «*The Population Ecology of Organizations*» (7). Згідно з цією теорією, організація – це організм, який існує у популяції собі подібних. Автори використовують поняття *популяції* на позначення «сукупності організацій, однакових у певному сенсі, тобто таких, що мають відносно однорідний характер» (7, с. 934). У біології *популяція* – «сукупність усіх особин певного виду, здатних до вільного схрещування, які населяють певну територію і деякою мірою ізольовані від сусідніх популяцій; є елементарною еволюційною одиницею, характеризується певною екологічною і генетичною структурою» (СУБТ, с. 437). Організаційні популяції «населяють» середовище, де існує ринкова конкуренція, тому з метою виживання їм доводиться боротися за існування та пристосовуватися до змін зовнішнього середовища.

Бачимо, що теорія еволюції Ч. Дарвіна перевернула уявлення про світ і спричинила ідейні метаморфози не лише в природничих науках, але й у галузях гуманітарних. «Універсальність дарвінівського підходу визначається тим, що, спочатку, претендуючи на статус теорії розвитку біологічних об'єктів, що пояснює деякі загальні механізми в області живої природи, він став системою ідей, яку можна застосувати до всіх відкритих і складних систем, що розвиваються» [4].

Отже, можемо стверджувати, що транстермінологізація не обмежується міжсистемною міграцією лише окремих термінів, а й цілих груп термінів і наукових теорій. Таким чином відбувається генерація наукових теорій. Гуманітарні науки використовують поняття та постулати біології для ілюстрації й обґрунтування власних законів і явищ. Наявність термінів, які з успіхом обслуговують, здавалося б, полярні галузі науки, ще раз підтверджують істинність

слів І.Я. Франка про те, що «дуже важливо (коли будемо говорити про окремі частини або справи науки) завжди пам'ятати, що мова йде не про якісь окремі світи, які не мають ні з чим зв'язку, але що то є тільки різні вияви однієї сили, одного вічного руху, який панує в природі і оживляє всі найдрібніші частинки» [6, с. 35]. Міжгалузева термінологічна кореляція є виявом «вічного руху», зафіксувати цей рух – справа лінгвістів.

1. Безпаленко А.М. Мовознавство серед інших природничих наук: інтерференція впливів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*. 2012. Вип. 23. С. 32 – 35.
2. Вихованець І.Р. Морфологія. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 337.
3. Гомля Л.М. Еволюційне вчення. Навчальний посібник для студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Полтава: АСМІ, 2011. 136 с.
4. Сопин В.С. Эволюционная теория в экономической науке: проблемы и перспективы. *Проблемы современной экономики*. 2009. № 3 (31).
5. Франко І.Я. Мислі о еволюції в історії людськості: Твори: у 50-ти т. Т. 45. Філософські праці. Київ: Наук. думка. С. 76 – 140.
6. Франко І. Я. Наука і її взаємини з працюючими класами. Зібрання творів у 50-ти т. Т. 45. Філософські праці. Київ: Наукова думка. С. 24 – 40.
7. Hannan M., Freeman J. The Population Ecology of Organizations. *American Journal of Sociology*. 1977. V. 82. No. 5. P. 929 – 964.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

БС – Біологічний словник / За ред. К.М. Ситника, В.О. Топачевського. 2-е вид. Київ: Головна ред. УРЕ, 1986. 680 с.

БСМ – Бондар О.В. Ситуаційний менеджмент. Навч. посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 388 с.

ІС – Рахманов О.А., Бульбенюк С.С., Манелюк Ю.М. Історія соціології: у 2-х кн. [Електронний ресурс]: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2017. 279 с.

ММ – Баєва О.В., Білинська М.М., Згалат-Лозинська Л.О. та ін. Медичний менеджмент: Понятійно-термінол. слов. За ред. О.В. Баєвої, Я.Ф. Радиша. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. 232 с.

ССТП – Соціологія: словник термінів і понять / Упоряд. Є.А. Біленький. Київ: Кондор, 2006. 370 с.

СЛТ – Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.

СУБТ – Словник української біологічної термінології. Київ: КММ, 2012. 744 с.

Maria Kukharchyshyn

INTERDISCIPLINARY TERMINOLOGICAL CORRELATION IN THE PROCESS OF TRANSTERMINOLOGIZATION (ON THE MATERIAL OF THE BIOLOGICAL TERMINOLOGY)

The article describes the transterminologization as a result of the interaction between terminology systems of scientific fields on the conceptual level. Transterminology is not limited by migration of only certain terms, but also entire groups of terms and scientific theories. Biology as a science is rich in heuristic ideas and fundamental discoveries. It has become a terminology donor for many scientific disciplines. The influence of biological

terminology on the terminology of humanities are shown on the example of Ch. Darwin's theory of the evolution. Biological laws of the evolution of the organic world, the struggle for existence, natural selection are used in the linguistics, sociology, management.

The biological direction appeared in linguistics under the influence of Darwin's theory. Its founder was A. Schleicher. The representatives of the biological direction interpret language as a biological phenomenon, as a living organism. In such a way the associative field *language – an organism* was formed. For the language analysis, the following terms: *birth, growth, development, aging, death* are used.

The biologic direction also appeared in sociology. Its main feature is the application of concepts and laws of biology for the analysis of social life. The biologic direction in sociology is represented by several schools: Social Darwinism, Organic School, Genetic Sociology. Sociologists use such biological terms as *organism, social tissues, organs, mimicry, pathology, reproduction of society*. So the associative field *society – an organism* was formed.

In management, under the influence of biology, there are such concepts as Organizational Darwinism and Population Ecology of Organizations. According to these concepts, to survive the organization must adapt to changes in the environment. This way the associative field *organization – an organism* was formed. Biological terms *life cycle, maturity, population* are used in management. So, due to transterminologization, the generation of scientific theories takes place.

К е y o r d s : transterminologization, biological terminology system, evolution theory.

УДК 811.161.2'367.628

Р.Б. МИКУЛЬЧИК
м. Львів, Україна

ФІЗИЧНІ ЕПОНІМНІ ТЕРМІНИ: ПЕРЕДАННЯ ПРІЗВИЩ НАУКОВЦІВ ЗАСОБАМИ СКОРОЧЕННЯ Й АБРЕВІАЦІЇ

Статтю присвячено відтворенню прізвищ науковців у фізичних епонімних термінах. Виявлено терміни з повним, неповним відтворенням прізвища й абрєвіатури. Здійснено спробу схарактеризувати фізичні епонімні терміни-абрєвіатури, простежити тенденції вживання їх у сучасній українській фізичній термінології, визначити їхню специфіку.

Ключові слова: українська мова, фізична термінологія, абрєвіатури, абрєвіація, епонім, епонімні терміни.

Тенденція до економії мовних засобів привертає щораз більшу увагу багатьох українських і закордонних дослідників. В україністиці абрєвіатури вивчали Г.М. Віняр, І.М. Думчак, В.В. Жайворонок, Н.Ф. Клименко, О.М. Мацько, М.Г. Сердюк, З.С. Сікорська, О.А. Стишов, І.Ю. Шашкін та інші. Проблематику абрєвіатур розглядають у загальних наукових працях – «Українська мова. Енциклопедія» [21], «Великий тлумачний словник сучасної української мови»

© Р.Б. МИКУЛЬЧИК, 2019